

ЕЛЕМЕНТИ КОНТРАСТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В "ТРАКТАТІ ПРО ПЕРЕКЛАД" ҐАСПАРА ДЕ ТАНДА

Ласка Ігор Васильович

канд. філол. наук

Дипломатична академія України при МЗС України

У статті йдеться про роль і місце "Трактату про переклад" (1660) Ґ. де Танда у становленні зіставного методу, розглядаються питання контрастивної семантики латинської і французької мов в його концепції перекладу: семантична сполучуваність і семантичне узгодження, семантична еквівалентність на основі меронімічних відносин, розбіжності в конотаціях слів і прагматична адаптація, відмінності в словотворі та переклад латинських похідних.

Ключові слова: зіставний метод, контрастивна семантика, еквівалентність, семантичне узгодження, мереологічні відносини, конотація, прагматична адаптація.

Об'єктом розгляду є перший в європейській історії справжній підручник з перекладу – *Трактат про переклад* Ґаспара де Танда [Tende 1660], в якому автор формулює загальні принципи цього ремесла і пропонує систему конкретних правил для навчання перекладу з латинської мови на французьку, вироблених на основі кращих тогочасних перекладних текстів. У статті ставиться завдання розглянути семантичні складові теорії перекладу де Танда, його внесок у заснування контрастивної семантики.

Ім'я де Танда, забуте протягом багатьох років, було повернуто науці завдяки працям Р.Зюбера [Zuber 1968], Ж.Стефаніні [Stefanini, 1971] та М.Баляра, [Ballard 1996]. На жаль воно й досі практично відсутнє в підручниках з теорії та історії перекладу, що використовуються на пострадянських теренах, не знайдемо його й в авторитетній *Сравнительной типологии французского и русского языков* В.Ґ.Ґака, який розпочинає огляд зіставних досліджень з праць Шарля Балі [Ґак 1977, 24].

Вихідним для Ґ. де Танда при встановленні правил перекладу є спостереження за сходженнями у перекладацькій практиці: ті самі слова і фрази перекладаються тими самими способами. Інакше кажучи, за три століття до радянських засновників лінгвістичної теорії перекладу Я.І. Рецкера і А.В. Федорова та канадських перекладознавців Ж.-П.Віне і Ж.Дарбельне, які першими на заході почали встановлювати правила міжмовних трансформацій, французький автор фактично відкрив не що інше, як знамениті регулярні відповідності між мовами при перекладі, на які спирається ця теорія. Оригінальність *Трактату* полягає у послідовному використанні методу зіставлення двох мов і встановленні правил переходу від латини до французької на основі великого корпусу паралельних текстів.

У працях з історії перекладу і в статтях спеціально присвячених де Тандові французькі дослідники, як правило, обмежуються розглядом загальних теоретичних постулатів, сформульованих у вступній частині трактату, які не надто відзначаються оригінальністю. Сам де Танд, подаючи правила перекладу, не претендує на авторство і вважає за необхідне ретельно посилатись на своїх авторитетних попередників. У вступі трактату практично нічого не сказано про різниці між латинською і французькою мовами. Натомість ця проблематика широко представлена в його основній практичній частині, яка здебільшого залишається поза увагою дослідни-

ків. За конкретними відповідниками й порадами перекладачеві, що їх дає автор трактату, добре проглядають типологічні різниці між мовами, зокрема на семантичному рівні, і певні методологічні принципи контрастивного аналізу, набагато продуктивніші і цікавіші ніж загальні істини з вступної частини. Питанням семантики, відтворення змісту при перекладі де Танд у своєму трактаті відводить значне місце, охоплюючи при цьому достатньо широке коло проблем і досягаючи рівня аналізу, який ні в чому не поступається сучасним дослідженням.

Впродовж усього трактату він послідовно вимагає від перекладача уважно вчитуватися в текст з метою виявлення його дійсного змісту, який не завжди виражений прямо й безпосередньо [Tende 1660, 110–111, 164, etc.]. Численними прикладами він переконує своїх учнів у тому, що перекладачеві часто доводиться виводити значення одного слова з іншого: *On voit par tous ces exemples que j'ay rapportés, qu'il faut souvent tirer d'un nom la signification d'un autre ...* [Tende 1660, 168]. Виявлення прихованих змістів, що далі мають бути виражені експліцитно в перекладі, можливе за умови, що перекладач вдається до ретельного контекстного аналізу, беручи до уваги попередні і наступні слова. Так, коли перекладачеві для більшої ясності треба здійснити конкретизацію загального поняття, де Танд радить йому добре перечитати й подумати над тим, що передує і слідує [Tende 1660, 106].

Вже у вступній частині в одному з правил, де Танд звертається до проблем семантики. Мова йде про четверте правило, запозичене автором у Антуана Арно (Великого Арно, співавтора знаменитої граматики Пор-Руаялю). Воно містить вимогу передавати слова кожного відповідно до його звичок і природи, і виражати зміст і слова автора в термінах загально вживаних, які відображали б природу речей, що перекладаються [Tende 1660, VIII. Дотримуємось запропонованої Баляром нумерації сторінок вступу до трактату римськими цифрами]. Де Танд вимагає від перекладача при доборі слів органічної єдності форми і змісту: слова повинні природно відображати суть речей, що перекладаються, і відповідати усталеному вживанню (узусові). Так, вираз із Святого письма *ex adipe frumenti* не може бути переданий дослівно *la graisse de froment*, хоч французьке слово *graisse* є цілком природним відповідником латинського *adipe*, однак воно не відповідає природі об'єкта, позначеного словом *froment*. У французькій мові в цьому випадку вживаються усталені вирази *la fleur du froment* та *le pur froment*. Насправді, де Танд торкається в даному випадку цілком актуальної для сучасної лінгвістики проблеми правил семантичної сполучуваності слів, їхнього семантичного узгодження.

Навівши цю вимогу як загальне правило, в багатьох розділах основної частини трактату автор конкретизує й поглиблює її. Так, розглядаючи особливості перекладу прикметника в різних синтаксичних конструкціях, він наводить приклад з латинським прикметником *sereno*, вжитим в конструкції одночасно з двома різними іменниками. Хоч ідеться про одну логічну ознаку ясного тихого спокою, що складає основу значення латинського прикметника, у перекладі вона передана двома різними словами: *...vous estes trop fié à la **serénité** du Ciel, & au **calme** de la mer* [Tende 1660, 21]. До уваги при цьому береться семантична сполучуваність, семантична узгодженість іменника та його ознаки: *sérénité* семантично узгоджене (міс-

тить у своєму значенні відповідну сему) з *ciel*, а друге слово *calme* краще узгоджується з *mer*. Розробка подібних правил вимагала від автора усвідомлення різниць у членуванні семантичного простору і категоризації ознак лексичними засобами латинської і французької мов.

В розділі присвяченому дієслову, не просто відзначається можливість полісемії й зумовлена нею необхідність перекладу одного латинського дієслова двома різними значеннями, але і вказується на залежність вибору значення від іменника-підмета [Tende 1660, 255]. Розвиваючи цю думку в подальшому тексті, автор трактату залучає до розгляду навіть комунікативно-прагматичні чинники й радить учням перекладати дієслово не його простим (природним) значенням, а зважаючи на "гідність особи, що є при ньому підметом", інакше кажучи, на соціально-комунікативний статус виконавця дії й відповідність його дії морально-етичним нормам суспільства [Tende 1660, 259–260]. В наведеному автором прикладі йдеться про Брута, який власноруч карав дітей за зраду, а в перекладі пропонується використати фактивну конструкцію *les fit fustiger..., leur fit trancher la tête*, тобто так ніби він робив це не сам, а давав наказ шмагати їх батогами і стинати голови, бо не личить Брутові, як каже де Танд, виконувати функції ката.

При здійсненні перекладацьких трансформацій де Танд виходить за рамки традиційних лексико-семантичних зв'язків і бере до уваги значно ширше коло можливих відносин (частина / ціле, причина / наслідок і т.ін.). Так, відзначаючи зміни синтаксичного узгодження прикметника при перекладі, де Танд наводить наступний приклад з Віргілія: *Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido Candentis vaccæ media inter cornua fundit. La Reine tenant elle-même une coupe dans ses belles mains, verse du vin entre les cornes d'une vache blanche* [Tende 1660, 28]. В даному випадку при перекладі на основі мереологічного відношення ціле – його частина (про лінгвістичну мереологію див. [Рахилина 2000, 36–38]) здійснюється "опускання" прикметника на рівень нижче й ознака переноситься з іменника, що позначає ціле, на його частину. На подібних прикладах ми переконуємося у складності та багатомірності семантико-синтаксичних перетворень, що складають основу підручника Г. де Танда.

Про рівень семантичного аналізу та залучення до розгляду прагматичних компонентів значення свідчить короткий і водночас блискучий нарис про особливості перекладу латинського слова *Crux* (*хрест*) [Tende 1660, 131–132]. Де Танд звертає увагу в першу чергу на різницю в оцінних конотаціях, що їх несе це слово для християнина й поганина, і вважає неприпустимою профанацією його буквального перекладу у текстах світського характеру французьким словом *la Croix*: *Le mot de Crux qu'on trouve dans les Auteurs profanes, ne se devoit point traduire par celui de Croix; parce que le mot Crux parmy les Payens est un mot infame, & que le mot de Croix parmy les Chrestiens est un mot honorable; estant bien juste de ne pas attribuer à des Payens un nom qui fait tout l'honneur & toute la gloire des Chrestiens. Car certainement c'est profaner en quelque sorte, ce salutaire bois de la Croix, de s'en servir, comme font quelques personnes, pour exprimer le supplice des Infidelles. Cependant cette faute est arrivée à deux celebres Traducteurs qui ont traduit ainsi le nom de Crux.* [Tende 1660, 131]. У випадках, коли йдеться про покарання звичайних злочинців, а не про муки

Ісуса чи його сподвижників, на його думку, слід використовувати як еквіваленти французькі синонімічні лексеми *potence* і *gibet* "щоб не оскверняти якимось чином це благотворне дерево Хреста", бо "несправедливо вживати до язичників слово, яке складає всю честь і славу християн" [Tende 1660, 132]. Звичайно, автор не міг не бути під впливом ідеологем свого часу, і можна поділяти чи ні оцінні компоненти, що їх виділяє де Танд у семантиці слова *croix*, однак сам факт залучення аксіологічних чинників до контрастивно-семантичного аналізу й вимога враховувати їх при перекладі залишаються незаперечними. Ці приклади дають підстави для висновку про важливість для концепції перекладу де Танда методологічного принципу прагматичної адаптації тексту перекладу до морально-етичних норм культури-реципієнта.

Відзначаючи потребу перекладати в деяких випадках латинський іменник за допомогою двох французьких синонімів, де Танд пояснює, що така необхідність виникає тому, що "досить часто неможливо передати одним французьким іменником усю силу латинського іменника" [Tende 1660, 3]. З цього пояснення очевидно, що автор трактату добре розумів, що часто обсяги значень латинського і французького слова не збігаються й існує різниця в їхньому семантичному потенціалі. В іншому розділі, де розглядається використання двох синонімічних прикметників для перекладу одного латинського, де Танд робить важливе, в контексті нашого розгляду, узагальнення, вказуючи на різницю в семантиці французького слова в порівнянні з латинським: *Позаяк французька мова не відзначається такою насиченістю значенням і не висловлює стільки в одному слові як латинська, часом необхідно перекладати один латинський прикметник двома французькими [...]* [Tende 1660] 24). Водночас де Танд був достатньо реалістичним і паралельно відзначав протилежні за спрямованістю випадки, коли перекладачеві доводиться усувати з латинського тексту "зайві" слова, на цей раз заради картезіанської ясності, про що було вже сказано вище.

Г. де Танд добре усвідомлював різницю в можливостях латинського і французького словотворення і бачив особливості семантики латинських афіксальних похідних різного типу. Так, для латинських віддієслівних іменників, що позначають діяча, автор трактату пропонує як еквівалент перифразу з підрядним означальним *observatores* → *vous qui observez*, *ordinator* → *vous qui avez établi un ordre* [Tende 1660] 11–12). Для латинських прикметників на *-ilis*, що мають значення пасивної якості, французька мова часто не має буквальних відповідників, і вони передаються за допомогою перифраз *il est digne de*, *il mérite de* + абстрактний іменник, що позначає вказану в латинському корені якість. Аналіз пропонованих перекладацьких рішень показує, що в них де Танд відтворює семантичну структуру латинських похідних, використовуючи фактично метод реконструкції мотивуючих суджень.

Наведені думки і положення з Трактату про переклад Гаспара де Танда дають підстави для висновку, що автор, послідовно використовуючи зіставний метод як основу для встановлення регулярних відповідностей між мовами і виведення правил перекладу, піднімається до важливих типологічних узагальнень контрастивного характеру щодо семантичних особливостей французької мови в порівнянні з латинською. З іншого боку, навіть якщо узагальнення типологічного характеру в тексті книги де Танда прямо не представлені, правила переходу від латинського

тексту до французького, і той величезний корпус прикладів, відповідним чином узагальнених і класифікованих, свідчать про очевидність сходжень і різниць у семантиці латинської та французької мови для автора трактату, який здійснив цю роботу. Отже Г. де Танд ще у середині XVII ст. започаткував розбудову основ тієї лінгвістичної дисципліни, яка сьогодні називається контрастивною семантикою.

В статье определяется роль и место "Трактата о переводе" (1660) Г. де Танда в становлении сопоставительного метода, рассматриваются вопросы контрастивной семантики латинского и французского языков в его концепции перевода: различия в семантической сочетаемости и семантическое согласование, семантическая эквивалентность на основе меронимических отношений, расхождения в коннотациях слов и прагматическая адаптация, различия в словообразовании и перевод латинских производных.

Ключевые слова: сопоставительный метод, контрастивная семантика, эквивалентность, семантическое согласование, мерологические отношения, коннотация, прагматическая адаптация.

The article deals with the issues of contrastive semantics of Latin and French in "Tractatus on Translation" by G. de Tende: differences in semantic compatibility and semantic sequences, semantic equivalency on the basis of mereological relations, lexical connotations and pragmatic adaption, differences in word-formation and translating Latin derivatives.

Key words: comparative method, contrastive semantics, equivalency, semantic sequence, mereological relations, connotation, pragmatic adoption.

Література:

1. Гак В.Г. Сопоставительная типология французского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1977. – 300 с.
2. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имён: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 416 с.
3. Ballard M. Gaspard de Tende : théoricien de la traduction.//La traduction en France à l'âge classique. Etudes réunies par Michel Ballard, Lieven d'Hulst.– Lille: Presses Universitaires du Septentrion, 1996, P. 43–61.
4. Stéfanini J. Un manuel de traduction en 1660.//Interlinguistica: Sprachvergleich und Übersetzung, Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka, herausgegeben von Karl-Richard Bausch und Hans-Martin Gauger.– Tübingen: Max Niemeyer, 1971 – P. 597–606.
5. Tende G. de (*Sieur de l'Etang*). Règles de la traduction, ou moyens pour apprendre à traduire de latin en françois, tirées de quelques unes des meilleures traductions du temps. Paris: D.Foucault, 1660. – XV, 386 p.
6. Zuber R. Les " Belles infidèles " et la formation du goût classique. Perrot d'Ablancourt et Guez de Balzac. – Paris: Éditions Albin Michel, 1995. – 521 p. (Première édition: © Roger Zuber, 1968).